

Степан МАКАРЧУК

ПИТАННЯ УКРАЇНІЗАЦІЇ ПРАВОСЛАВНОЇ ЦЕРКВИ В ГРОМАДСЬКО-ПОЛІТИЧНОМУ ЖИТТІ ВОЛИНІ у 20-х роках ХХ ст.

Висвітлюються питання прилучення волинських православних парафій до процесу зародження руху за відродження української автокефальної православної церкви (вже від листопада 1917 р.), масовий рух православної пастви за впровадження української мови в богослужіння, розширення мережі Товариства «Просвіта» в містах і селах краю, діяльність українських кооперативів тощо.

Ключові слова: Василь Липківський, Діонісій, Арсен Річинський, Всеукраїнська Православна рада, православ'я в Польщі, Луцький всеволинський з'їзд, Церковні з'їзди у Володимирі, Бересті.

П ричини майже раптового стрімкого піднесення національної свідомості та національного руху українців Волині у міжвоєнні роки є ніби цілком зрозумілими: заколисані російським православ'ям, яке намагалось ототожнити християнську віру з вірою у «батюшку-царя», волиняни зазнали глибоких соціальних потрясінь Першої світової війни, були раптово збуджені національною революцією 1917—1920 рр., збаламучені більшовицькими гаслами про владу і царство «трудового народу», нарешті, були стлумлені, завойовані та уярмлені новонародженим по сусідству агресором в особі Польської держави.

Ці загальні фактори соціально-політичної історії від початку Першої світової війни в 1914 р. й до Ризького миру 1921 р. знаходили своє вираження в нових, ніби часткових новаціях суспільного життя — появі на просторі Західної Волині вже від 1920 р. значної політичної еміграції зі Східної України; прилученні волинських православних парафій до процесу зародження руху за відродження Української автокефальної православної церкви вже від листопада 1917 р. (коли в Києві було створено Всеукраїнську Православну раду, на яку покладалось завдання скликання Всеукраїнського Собору церкви), а особливо після Закону Директорії від 1 січня 1919 р. про автокефалію Української Православної Церкви, а також після формального утвердження автокефалії 14 жовтня 1921 р. вже під більшовиками (коли Всеукраїнський Православний Собор у Софії Київській «соборною висвятою» обрав митрополитом Василя Липківського) [9, с. 317]. Згідно зі статутними положеннями церкви, на митрополита висвячують з числа єпископів щонайменше три інші єпископи, однак на Всеукраїнському Православному Соборі у жовтні 1921 р. не було жодного єпископа. Організатором Собору виступав протоієрей Софії Київської Василь Липківський. Поіменною листівкою Собор обрав його єпископом. «Тільки в цьому виключному випадкові» за його хіротонію висловились 360 учасників собору, переважно священиків з усієї України. П'ять членів Собору проголосували проти, семеро — утримались. Власне обряд хіротонії виконували 30 священиків та 12 дияконів при участі всіх членів Собору [7, с. 13].

Від самого початку радянсько-російська окупаційна влада негативно ставилась до автокефалії українського православ'я. Тим не менше, вже в 1922 р. у Харкові була сформована Синодальна рада УАПЦ. Використовуючи можливості радянської тимчасової

політики українізації, церква успішно розбудовувала свою структуру. Станом на 1926 р. до її складу входило 1200 парафій в УСРР і ще значна кількість — у зарубіжних країнах (у тому числі, в США, Канаді, Бельгії, Туреччині) та на Далекому Сході. 10 грудня 1926 р. радянська влада задекларувала «Статут Всеукраїнського об'єднання релігійних громад УАП Церкви». Скоро, однак, радянські органи в Україні перестали «бавитися» в українізацію, й, тим більше, у сфері релігійного життя. УАПЦ було інкриміновано співпрацю з міфічною антирадянською Спілкою Визволення України. Вже в 1927 р. В. Липківського було усунуто від керівництва УАПЦ, після чого декілька разів арештовано, й 1937 р. — вбито. Повністю позбавлена правових умов існування УАПЦ на своєму Соборі 10 грудня 1930 р. прийняла ухвалу про самоліквідацію [7, с. 16].

Ідея українізації православної церкви на Волині знаходила підтримку серед віруючих і громадськості взагалі практично паралельно з її розвитком на сході України, зокрема в Києві. Вже в роки української національної революції Кременецький єпископ Діонісій, до речі, етнічний росіянин родом з Муром, як про це говорив організатор Українського православного церковного з'їзду в Луцьку 5—6 червня 1927 р. доктор Арсен Річинський, «поблагословив вживання української мови в деяких службових текстах» [8, с. 5—6].

Польська державна влада, ставши господарем Західної Волині після її загарбання, не була зацікавлена в українізації волинського православ'я. 20 січня 1920 р. польський уряд схвалив «Тимчасові правила», що мали регулювати статус православ'я в Польщі. В цілому «Правила» розглядали Православну церкву в Польщі як силою політичних обставин відірвану від Православної церкви Росії частину, внутрішнє життя в якій не вимагало якихось змін чи перетворень, а отже, — як велику частину старого російського православ'я. У всій повоєнній Польщі опинилося 1300 православних парафій, з яких на Волинь припадало 760, на Полісся — 298, в тому числі, на етнічно українське Полісся — 180, близько 60 — на Холмщину; разом парафій з українським населенням було близько 1000, тобто близько 70% усіх православних парафій Польщі; парафій з білоруським населенням було близько 28%, з російською більшістю — 1,5%, з православними поляками — 0,1% [9, с. 335].

До Першої світової війни у всій Волинській губернії числилось 1200 православних парафій. Отже після війни в радянській частині Волинської губернії мало б бути 440 парафій [9, с. 335].

У перші післявоєнні роки, незважаючи на обсадження парафій і єпархіальних управлінь священнослужителями старої російської школи, у волинському православ'ї все ж були парафії, які засвідчували розуміння ієрархами церкви необхідності її наближення до духовних потреб української пастви. 3—10 жовтня 1921 р. в Почаєві було проведено Волинський єпархіальний з'їзд духовенства і мирян, що офіційно декларував деякі кроки в напрямку українізації церкви. Почесним головою з'їзду був єпископ Кременецький Діонісій, який займав проурядову позицію [1, с. 362], практичним керівником — протоієрей Никанор Абрамович. Серед церковних авторитетів були також протоієрей Олексій Громадський, почаївський архімандрит Дамаскін, протоієрей Петро Табінський, учитель Михайло Кибалюк. Розглядали питання використання української мови в богослужінні та інших церковних потребах. На знак схвального ставлення до українізації церкви отець Никанор Абрамович в Троїцькому соборі відправив богослужбу українською мовою. 16 червня та 14 грудня 1922 р. рекомендації Почаївського з'їзду були винесені на розгляд Синоду Православної церкви Польщі (ПЦП). Незважаючи на засилля в Синоді та інших управлінських структурах церкви духівників білогвардійського походження, 3 вересня 1924 р. Синод усе ж схвалив постанову про дозвіл православним віруючим української, білоруської, польської та чеської національностей вести богослужби, богословські читання, навчання, проповіді та бесіди у їхніх мовах [9, с. 341].

Однак подібні дозволи на вживання національних мов у богослужбах особливо не позначилися на реальному житті церкви. Практично більшість священників просто не мала українського тексту богослужб, не мала його майже половина служителів православного віросповідання західних повітів губернії. За переписом населення 1897 р. 1929 з них офіційно називала своєю мовою російську, ще 1664 — українську [5, с. 23].

З 1923 р. митрополитом Православної церкви Польщі став до цього єпископ Кременецький Діонісій (Валединський). Російська білогвардійщина в

Польщі, користуючись сприятливим ставленням до себе польської влади, намагалась впливати на нього як росіянина з метою збереження Православною церквою Польщі свого російського характеру. В 1924 р. Константинопольський патріарх, надаючи Православній церкві Польщі самостійність, фактично автокефалію [5, с. 364], не враховував того, що за своєю паствою, а, отже, і за духовними цілями, та церква була інакшою від загалом Російської православної церкви. Цей аспект кваліфікації Константинопольським патріархом Православної церкви Польщі лише як відірваної в силу політичних обставин частини РПЦ, давав білогвардійським чиновникам у варшавському Синоді церкви підстави й формально вважати її канонічно залежною від Московського патріархата. І не лише вважати, а й добиватися її практичного позиціонування саме як церкви російської. При цьому така позиція російських синодальних чиновників легко знаходила підтримку серед багатьох священнослужителів парафій. На середину 1920-х років на всю Волинь було всього близько 20 парафій, у яких богослужби велися українською мовою. Це Хрестовоздвиженська церква в Луцьку (о. Павло Пащевський), Благовіщенська в Ковелі (о. Іван Губа), Успенський собор у Володимирі (о. Павло Табінський) та церква св. Миколая в тому ж місті, а також понад десятьох парафій у селах. Відомі спроби запровадження богослужб українською мовою в церквах сіл Воютин Луцького повіту, Боремне Дубенського повіту, Милостів і Тудорів Рівненського повіту та інших. З ініціативи парафіян, не раз всупереч священникам чи дякам, церковні хористи супроводжували церковнослов'янську відправу священника українським церковним співом [11; 14; 19].

На ґрунті самочинної ініціативи пастви, яка вимагала українських богослужб, іноді доходило до взаємного протиборства в парафіях, найчастіше між паствою та священнослужителями.

Так, 7 квітня 1927 р. проросійські елементи намагались зірвати відправу українською мовою в Благовіщенському соборі Луцька. Спір дійшов аж до воеводи, який дозволив отцю Широцькому провести українську відправу.

В липні того ж року на храмовому святі у с. Милостів Рівненського повіту за участю п'яти священників із селянської хати до церкви переносили чудотворну ікону Божої Матері. Люди жадали укра-

їнської відправи, але священники за почином диякона Ясеницького співали церковнослов'янською. На щастя, хор став співати українською. Люди заспокоїлися. Всі були дуже задоволені, коли молодий священник Якимович виголосив українською мовою проповідь.

На одній з передріздвяних богослужб у церкві с. Новомильськ Здолбунівського повіту хор, усупереч своєму керівнику, почав співати українською мовою. Хором керувала донька отця Долинського, який вимагав церковнослов'янського співу. Диригентша закричала: «Никаких українских, а петъ по славянски. А то выведу из церкви».

На вимогу віруючих с. Маціїв Ковельського повіту відправляти богослужби українською мовою отець Володимир Соколовський відповідав: «Як прикажуть, тоді буду правити українською». Такі виправдання священників були і в багатьох інших громадах.

23 січня 1928 р. пробілогвардійська організація на Західній Україні, на чолі зі своїм керівником Серебренниковим, організувала своє віче у місті Дубно. З-поміж інших виступав і якийсь хрунь з українців, який назвав українців-«русинів» «братами русскими». В залі піднялися крики, свого роду заколот. Серебренников закликав на допомогу поліцію [10; 13; 21; 23; 25].

Масовий рух православної пастви за впровадження української мови в богослужіння був одним з напрямків національного відродження волинян, поряд з такими формами, як розширення мережі Товариства «Просвіта» в містах і селах краю, відзначення в громадах шевченківських днів, використання на національні заходи грошей, зібраних під час колядування, збір коштів на будівництва Народних домів, «Рідну школу» та ін.

У березні 1917 р. Товариство «Просвіта» було засноване в Кременці, у квітні 1919 р. — в Луцьку [29]. Ще раніше, восени 1917 р., «Просвіта» виникла в Рівному. Рівненська «Просвіта» вже тоді мала свій Статут, що передбачав, насамперед, її працю, спрямовану на розвиток національно-культурного життя та освіти, зокрема позашкільної. Організаторами рівненської «Просвіти» були Громадченков, Сумцевич, Москалець, Денисенко, Колесник, Нивинський, Андрійчукова та ін. Вже від початку в товаристві об'єднувалось близько ста членів. На його розвиток земство асигнувало 6 тис. рублів. Товари-

ство мало свій будинок, організувало бібліотеку на тисячу томів, драмгурток. З приходом польської влади у будинку «Просвіти» було розміщено «Господу Жолнежа». Тим не менше, товариство не перестало існувати. Його філії або читальні почали діяти в поселеннях Городок, Олександрія, Гориньград, Житин та ін. Станом на 1927 р. в товариствах «Просвіти» у Рівненському повіті об'єднувалось близько двох тисяч членів. Рівненська «Просвіта» надавала допомогу Рівненській українській гімназії, а також приватній українській початковій школі [6, с. 2—3].

На середину 1920-х років «Просвіта» мала широкую мережу своїх товариств у всьому воєводстві. В Луцькому повіті числилось 30 філій «Просвіти», в Дубенському повіті «Просвіти» діяли в селах Листвин, Вовничі, Рудка, Костянець [12].

Важливою сферою національної роботи була діяльність українських кооперативів, переважно торгівельно-споживчих, частково — кредитових, організаторами яких найчастіше виступали активісти «Просвіти». На 1 січня 1928 р. у воєводстві числилось 185 кооперативів, 66 з яких перебували в структурі РСУК, зокрема, 41 кооператив (у тому числі, в структурі РСУК — 18) в Кременецькому повіті, 21 (з них 10, належних до РСУК) у Дубенському, відповідно — 19 (8) у Луцькому, 19 (13) — у Здолбунівському, 12 (4) — у Рівненському, 24 (4) — у Ковельському, 38 (8) — в Горохівському, 6 (1) — у Володимирівському; по одному чи по кілька кооперативів діяли в холмських та поліських повітах [24].

Активістам кооперативного руху часто доводилося докладати значних зусиль, у тому числі перед судами, для реєстрації кооперативів, чи то як споживчих, чи як кредитових, або ж кредитиво-споживчих. Так, наприклад, було в с. Дуліби Рівненського повіту, в якому в 1924 р. був створений кооператив «Добра слава». Але лише в грудні 1927 р. суд зареєстрував товариство як кредитовий кооператив. Головою товариства «Добра слава» 40 сільських господарів обрали Демида Дикала [22].

У боротьбі громадськості за українізацію православної церкви Волині активну участь брали церковні братства на національній основі (наприклад, Луцьке Чеснохресне братство), а також товариство імені Петра Могили [3, с. 95—96].

Найголоснішим заходом українських націоналів Волині, присвяченим українізації церкви, став Укра-

їнський церковний з'їзд 5—6 червня 1927 р. в Луцьку. Організаторами з'їзду були Арсен Річинський, Іван Власовський, Борис Козубський та інші діячі. Це до скликання з'їзду за їх ініціативою у 572 громадах відбувалися плебісцити з приводу ставлення віруючих до українізації церкви, й це питання вже до з'їзду захопило собою помисли найширшої народної маси. Підготовці до з'їзду всіляко перешкоджали не тільки зросійщені кола духовенства, але й офіційна державна влада. Воєвода, наприклад, заборонив брати участь у підготовці з'їзду членам «Просвіти» [15]. Проте з'їзд відбувся: головував на ньому професор Іван Власовський, доповідь виголосив Арсен Річинський [8].

Під тиском російської білогвардійщини митрополит Діонісій наклав заборону на участь у з'їзді представників православного духовенства, хоч Українська парламентарна репрезентація польського Сейму просила його цього не робити, але він «відштовхнув протягнуту йому руку» [16]. Волю митрополита схвалив також волинський воєвода. З цієї причини церковний з'їзд не став спільним заходом національно налаштованого духовенства й цивільної громадськості, а лише заходом української цивільної громадськості, представлені делегатами практично від парафій усіх повітів: з Луцького — 110, з Рівненського — 69, з Дубнівського — 97, з Здолбунівського — 21, з Кременецького — 25, з Костопільського — 27, з Ковельського — 61, з Володимирського — 38, з Горохівського — 11. Крім того, на з'їзді було чотири представники з Холмщини та 18 представників з Полісся [17].

Як у доповіді А. Річинського, так й у виступах делегатів з'їзду, визначилися головні завдання боротьби за національну церкву: відновлення української церковно-релігійної обрядовості, спонівченої службами Московського патріархату; впровадження української мови у богослужінні та навчанні релігії у школах; реорганізація духовної консисторії та заміна тих протоієреїв, які є розсадниками «обрусительства»; викриття наклепів російської білогвардійщини та російської преси на рух за українську церкву; українізація діловодства в церковних справах від парафій до Синоду; припинення іменування єпископів Православної церкви Польщі з числа русифікаторів; іменування єпископа-українця на Волинську єпархію, яку, за сумісництвом, займав митрополит Діонісій; осу-

дження церковних діячів, як, наприклад, Кременецького єпископа Симеона, що бачив у прихильниках українізації церкви найгірших єретиків і переслідував священиків з українською свідомістю.

У дискусії, що розпочалася після виголошення доповіді, делегати від парафій одностайно підтримували актуальні завдання українізації волинського православ'я. Камінський, делегат з Дубенщини, навіть запропонував передати створеному на з'їзді Українському церковному комітету (який мав реалізувати ухвали з'їзду) всю повноту влади над православ'ям Волині й вийти з підпорядкування митрополита Діонісія та Синоду. З'їзд, проте, таку пропозицію не схвалив [8, с. 18].

Луцький з'їзд викликав найширший відгук як серед прихильників українізації церкви, так і серед чисельних обрусителів Волині. Слідом за Луцьким всеволинським з'їздом такого ж характеру церковні з'їзди українських парафій проходили в окремих повітах, вони конкретизували завдання національної роботи в церкві. Так, 6 листопада 1927 р. відбувся Церковний з'їзд у Володимирі, що особливо акцентував на потребі призначення українця на правлячого єпископа Волинської архієпархії та двох українців — на єпископів-вікаріїв. 15 січня 1928 р. аналогічний з'їзд, від українських парафій Берестейського, Кобринського та Пружанського повітів, проходив у Бересті [20; 22]. Національно налаштовані священики доводили інформацію про церковні з'їзди до своїх парафіян.

Ухвали Луцького всеволинського з'їзду дуже вороже зустріли проросійські кола та білогвардійщина. 16 червня 1927 р., ніби у відповідь на Український церковний з'їзд у Луцьку, в Почаєві було проведено «Волинское епархиальное собрание по вопросу об украинском богослужении и церковно-приходском строе». Воно проголосило свої вимоги, серед яких були й такі, що категорично заперечували положення ухвал Українського з'їзду:

- богослужбовою мовою «должен быть только язык церковно-славянский»;
- українські вимоги у виборності вищих церковних влад оголошувались незаконними;
- українську мову дозволялось вживати для перекладу окремих положень церковних богослужбових книг лише у виданнях для шкільного та домашнього користування;

• «собрание» домагалось впровадження у навчання в Кременецькій духовній семінарії, поряд з церковнослов'янською та українською мовами, також російської мови;

• формально висувалась вимога до Польської держави, яку поділяли й українські сили, виробити та схвалити Статут Православної церкви Польщі;

• «собрание» зверталось до уряду з вимогою заборонити «смутьянскую деятельность», яку веде сворений Луцьким з'їздом «Особый комитет» як таку, що руйнує існуючий церковний порядок;

• воно також давало розпорядження усім парафіяльним священикам оголосити своїй пастві про шкоду, яку наносять церкві «украинские» комітети, ждало від митрополита Діонісія, щоб він дав вказівку всьому духовенству «о прекращении церковного разделения и дальнейшего развития украинизации богослужения и церковно-приходского строя» [18].

Антиукраїнський рух російської білогвардійщини у Православній церкві Польщі досяг свого апогею у 1929 р., коли Синод ПЦП відлучив від церкви голову Церковного комітету, обраного Луцьким з'їздом 5—6 червня 1927 р., доктора Арсена Річинського. Його відлучили «не за догматичні чи якісь інші церковно-релігійні преступления, а за те, що ця людина послідовно домагалася розмосковнення нашої церкви, повернення її старих, суто українських прав і характеру» [2; 31].

Відлучення від церкви лідера всенародного руху за українізацію православ'я на Волині, здійснене митрополитом Діонісієм, який, як видається, серед усіх «деятелей» церкви на Волині чи не найкраще усвідомлював об'єктивну актуальність її українізації, було здійснене під шаленим тиском його оточення в Синоді та російської білогвардійщини на політичному полі суспільного життя. І все ж, навіть такого роду крайні дії «обрусителів» не могли зупинити ні організованого, ні тим більше масового народного руху за національний характер церкви. Не тільки помимоволі білогвардійського політикуму в Польщі, але також дуже часто помимоволі священиків, настоятелів парафій, які хотіли смиренно виконувати приписи Синоду та вказівки своїх церковних начальників, церква все більше ставала українською. Не тільки в церквах, де священики відправляли богослужби українською мовою, але й у тих, де церковнослов'янською, хорівий супровід уже звучав українською. Це най-

перше ставало правилом у тих селах і містечках, де під впливом місцевих громадсько-політичних організацій УНДО, УСРП, також товариств «Просвіта», «Союз українок» та інших уже вирувало громадсько-політичне та культурно-освітнє життя, а в ньому — й світське хорове мистецтво. З другої половини 20-х років число товариств «Просвіта» на Волині, під впливом відомої антиукраїнської політики воєводи Генрика Юзевського (який був одним з практичних реалізаторів ідеї «Сокальського кордону»), стало зменшуватися. Так, у 1928 р. на Волині діяло 478 товариств «Просвіта», у 1932 р. — 375, у 1933 р. — 140, 1934 — всього 80, а в 1935 — лише 7 [4, с. 81]. Від 1932 р. в певній мірі їхні функції громадської національної праці серед української маси почали переймати на себе організовані пропольським і проєвродським ВУО «Просвітянські хати». Проте в 1920-х роках українське культурно-освітнє життя на Волині у своїй переважаючій масі ще перебувало під впливом головно галицького політикуму Західної України.

Рух українців Волині за українізацію православної церкви, враховуючи його масовість, ігнорувати без кінця був не в силі навіть переважно промосковський Синод Православної церкви Польщі. Певна поступка українському рухові була зроблена в 1928 р. Незважаючи на те, що в цьому році, як і в попередні, промосковські сили так само беззупинно жадали розправи з рухом українізації, митрополит і Синод церкви все ж зробили важливий офіційний крок назустріч українізації. Перед цим до митрополита у Варшаву прибув єпископ Кременецький Симеон і нібито від імені «всіх парафій» Волині зажадав не проводити у церкві жодної українізації й не мати з українськими політиками нічого спільного. Тоді ж на Волинь, у Почаїв і Вишнівець, з місією від Львівської Централі РНО перешкодити процесу українізації, прибув адвокат Ніколаєв та інші чиновники. Але ситуація в країні була такою, що митрополит, очевидно, просто не міг її ігнорувати. 1 серпня 1928 р. він оголосив «Архіпастирську відозву», якою закликав отців і паству шанувати українську мову, що «завоює собі все ширші права, охоплюючи усі галузі науки і життя», в тім, і релігійного. Митрополит радив священникам виголошувати проповіді українською мовою, викладати нею дітям Закон Божий, дбати при тому як про знання мови, так і про зміст проповідей.

Так слід робити скрізь, де цього бажають парафіяни, але там, де серед них немає згоди щодо мови богослужб, слід звертатися з запитом до архієрея. Важливо, що у своїй відозві митрополит стверджував, що «ні канонічних, ні догматичних перешкод до відправлення Служб Божих в українській мові, як і в кожній іншій, Православна церква не має» [27].

Здавалося, що питання українізації волинської церкви перемагало остаточно. Однак, білогвардійські промосковські кола, які діяли в Західній Україні, з цим не змирилися. Вони вимагали усунення з посади ректора Кременецької духовної семінарії, який дбав про викладання в семінарії українською мовою, а не російською; ставили питання про викладання російською мовою у всіх духовних школах Волині; пропонували запрошувати російських викладачів з-за кордону, зокрема єпископа Веніаміна; рекомендували митрополиту ввести до складу Синоду ПЦП проросійських політичних і церковних діячів Давидовича, Тучемського, Боришкевича, Короля, Серебреннікова, Комаровича, Гана та інших. Церковні білогвардійці всіляко критикували церковних діячів з числа національно свідомих українців, як, наприклад, архієпископа Олексія [28]. Використовуючи нападки російської білогвардійщини в Польщі на український церковний рух, у 1928 р. воєвода Владислав Мех припинив діяльність створеного Луцьким з'їздом 1927 р. Українського церковного комітету [9, с. 345—346].

Як уже зазначалося, дійшло до того, що в травні 1929 р. Синод ПЦП відлучив від церкви і наклав анафему на доктора Арсена Річинського [30]. Але й це не могло зупинити масового руху за український характер і мову церкви на Волині. Це змусило промосковський синод у Варшаві маневрувати. 22 березня 1930 р. під тиском обставин він оголосив про повернення Арсена Річинського в лоно православ'я [30].

У 1930-х роках боротьба української громадськості та народної маси за українську церкву на Волині продовжувалася. Серед досягнень руху на цьому шляху стало 2 березня 1934 р.: зречення митрополита Діонісія Волинської кафедри й обрання главою Волинської єпархії національно свідомого українця архієпископа Олексія, який до того часу був вікарієм єпископом в Гродні.

Постійно актуальним у житті православної церкви Волині 1930-х років залишалось питання Стату-

ту ПЦП, затвердження якого Польською державою домагалась як українська громадськість, так і білогвардійські кола. Але такий Статут так і не був вироблений, а тому правове поле церкви так і не було окреслене.

Автор, однак, не ставив перед собою завдання огляду боротьби української громадськості за українізацію православної церкви Волині в 30-х роках, насамперед тому, що його досить ґрунтовно висвітлили Микола Кучерепа та Руслана Давидюк у монографії «Волинське українське об'єднання (1931—1939 рр.)» [4].

1. Борщевич В. Політика Другої Речі Посполитої щодо Української Православної церкви на Волині / Володимир Борщевич // Україна: культурна спадщина, національна свідомість, державність. — Львів, 2000. — Вип. 7. — С. 362.
2. До чого кличе анафема // Українська Громада. — 1929. — 5 травня ; 1929. — 26 травня.
3. Кучерепа М. Волинь: 1939—1941 рр. / Микола Кучерепа, Валентин Вісин. — Луцьк, 2005. — С. 95—96.
4. Кучерепа М. Волинське Українське об'єднання (1931—1939 рр.) : монографія / Микола Кучерепа, Руслана Давидюк. — Луцьк, 2001. — С. 81.
5. Макарчук С.А. Этносоциальное развитие и национальные отношения на западноукраинских землях в период империализма / С.А. Макарчук. — Львов, 1983. — С. 23.
6. Нивинський А. До десятиріччя існування Рівненської «Просвіти» / А. Нивинський // Українська Громада. — 1927. — 20 листопада. — С. 2—3.
7. Річинський А. Проблеми української релігійної свідомості / Арсен Річинський. — Володимир-Волинський: Український кооперативний банк в Бересті, 1933. — С. 13.
8. Річинський А. Сучасний стан церковно-релігійного життя української людності в Польщі. Доклад, виголошений на Українському православному церковному з'їзді в Луцьку 5—6 червня 1927 р. / А. Річинський. — Луцьк, 1927. — С. 5—6.
9. Рожко В. Нарис історії Української Православної церкви на Волині / Володимир Рожко. — Луцьк, 2001.
10. Українська Громада. — 1926. — 5 грудня.
11. Українська Громада. — 1927. — 6 лютого.
12. Українська Громада. — 1927. — 3 квітня.
13. Українська Громада. — 1927. — 24 квітня.
14. Українська Громада. — 1927. — 15 травня.

15. Українська Громада. — 1927. — 26 травня.
16. Українська Громада. — 1927. — 5 червня.
17. Українська Громада. — 1927. — 12 червня.
18. Українська Громада. — 1927. — 3 липня.
19. Українська Громада. — 1927. — 10 липня.
20. Українська Громада. — 1927. — 20 листопада.
21. Українська Громада. — 1928. — 5 січня.
22. Українська Громада. — 1928. — 15 січня.
23. Українська Громада. — 1928. — 9 лютого.
24. Українська Громада. — 1928. — 10 червня.
25. Українська Громада. — 1928. — 10 липня.
26. Українська Громада. — 1928. — 12 серпня.
27. Українська Громада. — 1928. — 19 серпня.
28. Українська Громада. — 1928. — 9 вересня.
29. Українська Громада. — 1928. — 11 листопада.
30. Українська Громада. — 1929. — 5 травня.
31. Українська Громада. — 1929. — 26 травня.

Stepan Makarchuk

ON UKRAINIZATION OF ORTHODOX CHURCH IN SOCIO-POLITICAL LIFE OF VOLHYNIA: SOME PROBLEMS OF 1920s

In the article have been considered some problems as for joining of Volhynian Orthodox parishes to a nascent process of movement for revival of Ukrainian autocephalous Orthodox church (since November 1917), mass movement of Orthodox flock for introduction of Ukrainian language into liturgy, expansion of Prosvita net in towns and villages of the country and activities of Ukrainian co-operative institutions.

Keywords: Vasyl Lypkivsky, Dyonisii, Arsen Richynsky, all-Ukrainian Orthodox Council, Orthodoxy in Poland, Lutsk all-Volhynian Congress, Church Congresses in Volodymyr and Berestya.

Степан Макарчук

ВОПРОСЫ УКРАИНИЗАЦИИ ПРАВОСЛАВНОЙ ЦЕРКВИ В ОБЩЕСТВЕННО-ПОЛИТИЧЕСКОЙ ЖИЗНИ ВОЛЫНИ в 20-х годах ХХ ст.

Рассматриваются вопросы присоединения волыньских православных парафий к процессу зарождения движения за возрождение украинской автокефальной православной церкви (уже с ноября 1917 г.), массовое движение православной паствы за внедрение украинского языка в богослужения, расширение сети Общества «Просвита» в городах и селах края, деятельность украинских кооперативов.

Ключевые слова: Василь Липківський, Дионісій, Арсен Річинський, Всеукраїнська Православна рада, православ'я в Польщі, Луцький всеволынський з'їзд, Церковні з'їзди во Владимирі, Бересті.